

Türkiye’de İller Bazında Yabancı Turist Akımının Belirleyicileri

Burcu TÜRKAN
Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
burcu.turkcan@ege.edu.tr

Türkiye’de İller Bazında Yabancı Turist Akımının Belirleyicileri

Özet

Bu çalışmanın amaçları, Türkiye’de iller bazında 2000 – 2013 döneminde yabancı turist gelişini belirleyen faktörlerin ampirik olarak analiz edilmesi ve elde edilen bulgular doğrultusunda, turist sayısını arttırmaya yönelik politika önerilerinin geliştirilmesidir. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkıları iki yönlüdür. Birincisi, ampirik analiz kapsamında Türkiye’de iller bazında yabancı turist gelişinin belirleyicileri en yeni veriler kullanılarak tespit edilmeye çalışılmaktadır. İkincisi, çalışma kapsamında, bu alandaki en ayrıntılı ampirik analize yer verilmektedir. Tüm bunlar doğrultusunda ayrıntılı bir giriş bölümünün ardından çalışmada, turizm sektörü ve ekonomik etkileri açıklanmaktadır. Takip eden bölümde panel veri analizi ve mekansal ekonometrik yöntemler açıklanmakta ve ardından ampirik literatüre yer verilmektedir. Veri seti, değişkenler ve ekonometrik modelin açıklandığı bir sonraki bölümün sonrasında ise, bulguların özetlendiği ve politika önerilerinin geliştirildiği sonuç kısmına yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Ekonomisi, Mekânsal Panel Veri, Türkiye

The Determinants of Foreign Tourist Inflows to Turkish Cities

Abstract

The main purposes of this study are; analyzing empirically the determinants of foreign tourist arrivals in Turkish cities during 2000–2013 period and developing some policy implications by following those empirical results. In this context, the contributions of this study are twofold. Firstly, the most recent data are used for the empirical analysis. Secondly, to the best of our knowledge, the most comprehensive spatial econometric analysis is conducted in this research area. Consequently, in this study, after a brief introduction, tourism sector and its economic impacts are described in detail. Then panel data analysis and spatial econometric methods are explained. After the empirical literature section, data set, variables and econometric model used in the empirical analysis are defined. And lastly, a brief conclusion in that empirical evidences are summarized and some policy implications are developed, is given.

Keywords: Tourism Economics, Spatial Panel Data, Turkey

1. Giriş

Turizm, en basit tanımıyla, ev ve uzaktaki yer arasındaki mekânsal ayırım ile bu iki yer arasındaki seyahat olarak tanımlanabilir (Holden, 2006: 11). Daha teknik bir tanımlama yapılacak olursa, turizm, çeşitli sebeplerle seyahat eden insanların geçici olarak gittikleri yerlerde kalmaları ve bu seyahatlerinden kaynaklanan ilişkiler bütünüdür (Pearce, 1995: 20). Bireyler, kendi zevk, tercih ve beklentileri doğrultusunda varış bölgelerine ve yararlanacakları hizmet türlerine karar

vermekte, böylelikle de bölgelerdeki turizm arzını da zaman içerisinde şekillendirmektedirler. Tüm bu tanımlamalar doğrultusunda turizm, hem ekonomide hem de insanların hayatlarında yarattığı etkiler nedeniyle günümüzde sosyal bilimlerin temel araştırma konularından biri haline gelmiştir (Jafari, 1977).

Turizm sektörü, ekonomide yarattığı doğrudan ve dolaylı makro etkiler nedeniyle özellikle 1970 sonrasında dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır. Aynı yıllarda küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, bölgelerin kendi öz değerleriyle rekabetçi avantajlarını arttırarak küresel piyasalarda rekabet etmelerinin gündeme gelmesi (Kitson vd., 2004: 991), turizmi bölgesel ekonomik politikalar açısından da önemli bir konuma getirmiştir. Özellikle son 30 yılda ekonomide ekonometrik yöntemlerle ampirik analizlerin hız kazanması ve hatta son yıllarda mekânsal ekonometrik yöntemlerin geliştirilerek bölgesel komşuluk etkilerinin de analizlerde dikkate alınabilir hale gelmesi, turizme yönelik mekânsal analizlerin de yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu çalışmada da, Türkiye’de 2000 – 2013 döneminde illere (İBBS3 bölgelerine) yönelik yabancı turist akımının belirleyicileri tespit edilmeye ve bu doğrultuda politika önerileri geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışma, bildiğimiz kadarıyla, Türkiye’de iller (İBB3) düzeyinde yabancı turist gelişinin belirleyicilerini tespit etmeye yönelik en son verileri kullanarak en geniş zaman aralığı için en ayrıntılı mekânsal ampirik analizi uygulayan çalışma olması açısından literatüre katkı yapmaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın giriş bölümünün ardından, turizm sektörüne dair genel bilgiler ve sektörün ekonomik etkilerine yer verilmektedir. Takip eden bölümde panel veri analizi ve mekânsal ekonometrik yöntemlere dair açıklamalara yer verilmektedir. Ardından turizm sektörü ile ilgili son dönemde yapılmış mekânsal ekonometrik çalışmaların temel bulgularının kısaca açıklandığı ampirik literatüre yer verilmektedir. Bir sonraki bölüm olan veri seti, değişkenler ve ekonometrik modelin açıklandığı bölümün ardından ise ampirik bulguların tartışıldığı ve politika önerilerinin geliştirildiği sonuç bölümüne yer verilmektedir.

2. Turizm Sektörü ve Ekonomik Etkileri

Hizmete dayalı bir sektör olarak turizm sektörü, homojen olmayan çıktılar üreten, ürettiği ürünlerinin önceden testinin her zaman mümkün olmadığı ve üretim ile tüketimin eş anlı olarak gerçekleştiği bir sektördür ve bu nedenle de iktisadi açıdan analizi ciddi zorluklar taşımaktadır. Diğer taraftan bölge ve ülke ekonomisinde refah arttırıcı etkileri nedeniyle bu sektörün analizi de ayrı bir önem taşımaktadır. İktisadın bir araştırma alanı olarak turizm ekonomisi ise, alışkın oldukları yerleşim alanının dışına çıkan insanların, bu insanların ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan endüstrilerin ve hem bu insanların hem de bu endüstrilerin sosyo-kültürel, ekonomik ve fiziki çevrelere etkilerinin analiz edildiği bir araştırma alanıdır (Jafari, 1977). Dolayısıyla turizm sektörünün pek çok açıdan ekonomiye etkileri olduğu

görülmektedir. Bu bağlamda, turizm sektörünün ekonomiye makroekonomik katkıları: (i) Yabancı para girişi ve ödemeler bilançosuna pozitif katkılar; (ii) Hizmetler sektörünün gelişmesi ve Gayri Safi Yurt içi Hasıla'ya (GSYİH) pozitif katkılar; (iii) Yabancı yatırım girişi ve gelir-çarpan etkileri; (iv) İstihdam artışı şeklinde sıralanabilir (Holden, 2006: 90).

Turizm sektörünün ekonomiye tüm bu pozitif katkıları; doğrudan katkılar, dolaylı katkılar ve uyarılmış katkılar olarak ayrıntılı incelemelere de konu olmaktadır. Bu kapsamda, doğrudan katkılar; turizm sektöründe üretilen ürün ve hizmetler, turizme hizmet eden sektörlerin ürettiği ürün ve hizmetler, ve turizme yönelik yapılan harcamaların etkileridir. Öte yandan, dolaylı katkılar, turizm yatırım harcamaları ile turizmle doğrudan etkileşim içerisinde olan sektörlerin yaptıkları yerli mal ve hizmet alımlarını (otellerin temizlik ve gıda ürünleri satın alması, havayolu şirketlerinin yakıt satın alması vb.) kapsamaktadır. Son olarak, uyarılmış katkılar ise, turizm sektöründe ve turizme destekleyici ürün ve hizmetler sunan sektörlerde çalışanların kazandıkları gelirlerle yaptıkları harcamaların ekonomiye katkılarıdır (WTTC(b), 2013: 2).

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC)'nin 2014 yılı raporuna göre, dünya genelinde 2013 yılında turizmin dünya Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'na (GSYİH) doğrudan katkısı %2,9 düzeyinde olmuştur. 2024 yılı itibariyle bu oranın toplam dünya GSYİH'sinin %3,1'i düzeyinde olacağı öngörülmektedir. 2013 yılı itibariyle turizmin dolaylı katkılarının payı ise dünya GSYİH'sinin yaklaşık %5'i iken, uyarılmış katkılarının payı yaklaşık %2 olarak gerçekleşmiştir. 2024 yılı itibariyle dolaylı katkıların payının yaklaşık %6 civarında, uyarılmış katkıların payının ise hemen hemen aynı düzeyde seyredeceği beklentisi bulunmaktadır.

2013 yılı itibariyle Türkiye'de turizmin toplam GSYİH'ya katkısı ise, %4 civarındadır. Türkiye, bu katkı oranıyla dünya ortalamasının üzerinde bir performans sergilemekte ve turizmin GSYİH'ya katkısında dünyada 14. sırada yer almaktadır. Bunun yanı sıra, yine Türkiye'de 2013 yılı itibariyle 535.000 kişiye iş imkânı sağlandığı (toplam istihdamın %2,1'i) görülmekte ve bu rakamın 10 sene sonrasında 701.000'e çıkarak toplam istihdamın %2,7'sini oluşturacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'de turizm endüstrisinin yarattığı bu istihdam, yine dünya ortalamasının üstündedir ve Türkiye, dünya ülkeleri arasında bu gösterge açısından 20. sırada yer almaktadır (WTTC(b), 2013).

Doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar açısından Türkiye'yi inceleyecek olduğumuzda ise, 2013 yılı itibariyle turizmin Türkiye GSYİH'sına doğrudan katkıları yaklaşık %5 civarındayken, dolaylı katkıları %5 civarında ve uyarılmış katkıları da %2 civarındadır. 2024 yılı itibariyle doğrudan ve dolaylı katkılarda çok fazla bir değişim

olması beklenmezken, uyarılmış yatırımlarda bir miktar gerileme beklenmektedir (WTTC(d), 2014: 3).

3. Panel Veri Analizi ve Mekânsal Ekonometrik Yöntemler

Yatay kesit ve zaman serisi verilerinin birleştirildiği panel verilere ilk olarak 1950li yıllarda değinilmekle birlikte, panel veri alanında gerçek anlamdaki uygulamalı çalışmalar, özellikle 1990lı yıllardan itibaren literatürde gözlenmeye başlamıştır (Tatoğlu, 2013: 3). Son yıllardaki bu artan ilgide, şüphesiz, panel verinin avantajlı yanları rol oynamaktadır. Panel veri, daha yüksek serbestlik derecesi ve dolayısıyla daha etkin tahminlemeleri mümkün kılmaktadır (Elhorst, 2003: 244). Panel veri setleri, örneklemdaki her bir birim için çoklu gözlem olanağı sağlarlar. Ayrıca bağımsız değişkenler arasındaki doğrusallık olasılığını da azaltırlar. Dahası panel veri analizi, araştırmacılara, kesit veri ve zaman serisi veri setlerini kullanarak yanıtlamayacakları bazı soruları yanıtlama imkânını sağlar (Hsiao, 2007: 3-6).

Mekânsal panel veri analizi ise, mekânsal ekonometride görece yeni bir uygulama alanı olmakla birlikte, ekonometrik modellemelerde mekânsal etkileri hem zaman hem kesit boyutlarını bir arada dikkate alarak inceleme açısından panel veri analizinin üstünlüklerini mekânsal analiz boyutuna taşımaktadır.

Mekânsal ekonometri, ekonometrik metotlarda mekânsal etkileri araştıran, ekonometrinin bir alt dalıdır. Mekânsal etkiler, mekânsal bağımlılık veya mekânsal heterojenlikten dolayı ortaya çıkabilmektedir. Bölgeler veya coğrafi alanlar için seçilen örneklem verileri birbirlerinden bağımsız veriler değildir. Bunun anlamı, bir coğrafi alanın verilerinin yakındaki alanların verilerine benzerlik gösteriyor olmasıdır (LeSage ve Pace, 2010: 355). Bağımlılığın yapısı, genel anlamda ekonomik veya sosyal ağ uzamını işaret edebileceği gibi coğrafi anlamda yerleşim ve uzaklığı da işaret edilmektedir (Anselin, 1988). Bu nedenle, ekonometrik analizlerde komşuluk ilişkilerini dikkate alarak uygulamaları yapmak daha anlamlı sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

Mekânsal ekonometrik tahminlemelerde temel olarak iki model türü bulunmaktadır. Bunlar: Mekânsal Gecikmeli Model (Spatial Lag Model) ve Mekânsal Hata Modeli (Spatial Error Model)'dir. Mekânsal Gecikmeli Model aşağıdaki şekilde tanımlanabilir:

$$Y_i = \rho \sum_{j=1}^{n-1} W_{ij} Y_j + \sum_{r=1}^k X_{ir} \beta_r + \epsilon_i \quad (1)$$

Burada ρ , mekânsal otoregresif katsayıdır. Bu katsayı sıfıra eşit olduğunda mekânsal gecikmeli model geçerli olmaz (Lesage ve Pace, 2010: 357). Bu durumda model normal regresyona dönüşür.

Mekânsal Hata Modeli ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Elhorst, 2010):

$$Y_{it} = X_{it} \beta + \epsilon_{it}, \quad \epsilon_{it} = \lambda \sum_{j=1}^n W_{ij} \epsilon_{it} + u_{it}, \quad E(\epsilon \epsilon') = \Sigma \neq \sigma^2 I \quad (2)$$

Burada hata terimleri arasında bir mekânsal otokorelasyon söz konusudur.

Yukarıdaki denklemlerde Y bağımlı değişkeni, X bağımsız değişkeni, ϵ hata terimini, W ise ağırlık matrisini ifade etmektedir. Ağırlık matrisi, mekânsal analizde ele alınan coğrafi alanların birbirleri ile olan komşuluk ilişkilerini gösteren bir matristir. Analize tabi tutulan mekânsal alanların sayısı kadar satır ve sütundan oluşan ağırlık matrisinde, birbirleri ile komşuluk ilişkisi olan bölgeler için 1, komşuluk ilişkisi olmayan bölgeler için de 0 değerlerine yer verilmektedir. Ağırlık matrisi simetrik ve pozitif değerli bir matristir (Anselin, 1988). $n \times n$ boyutundaki bir ağırlık matrisi aşağıdaki gibi görünmektedir.

$$W_{n \times n} = \begin{pmatrix} W_{11} & W_{12} & \dots & W_{1n} \\ W_{21} & W_{22} & \dots & W_{2n} \\ \cdot & & & \\ \cdot & & & \\ W_{n1} & W_{n2} & \dots & W_{nn} \end{pmatrix} \quad (3)$$

Ağırlık matrisi, komşuluğun tanımlanmasına göre 3 şekilde oluşturulmaktadır. Bir bölgenin komşularının belirlenmesinde satranç oyunundaki taşların hareketlerinden esinlenilerek vezir, fil ve kale yöntemleriyle komşuluğun belirlenebileceği belirtilmektedir.

Mekânsal ekonometrik tahminlemelerde tahminlemesi yapılan modelin doğru seçilmesi oldukça önemlidir. Çünkü mekânsal hata modeli geçerliyse ve buna rağmen göz ardı edilirse, varyans büyük ve β katsayılarının istatistikî anlamlılığı düşük çıkar. Varyansın büyümesi etkinliği azaltır. Diğer yandan mekânsal gecikmeli model geçerliyse ve buna rağmen göz ardı edilirse β katsayıları sapmalı çıkar (Anselin, 1988). Mekânsal ekonometrik tahminlemede hangi modelin seçileceği konusunda ise Lagrange çarpanı ve dirençli (robust) Lagrange çarpanı test sonuçlarına bakılmalıdır. Seçilen modelin sabit etkiler mi yoksa rastsal etkiler modeli mi olacağı hususunda ise Hausman test istatistiğine bakılarak karar verilmelidir (Elhorst, 2003: 10-13).

4. Ampirik Literatür

Turizm ekonomisi literatüründe, çok sayıda ampirik çalışma bulunmakla birlikte, bu alanda yapılmış mekânsal ekonometrik çalışma oldukça azdır. Türkiye’de bölgesel çalışmalar genellikle turizm alanında öne çıkmış belli bölgelerin incelendiği

çalışmalar şeklinde olmakla birlikte –Antalya için (Erkuş-Öztürk, 2010; Erkuş-Öztürk ve Eraydın, 2011), Ege Bölgesi için (Gülcan vd., 2009), Ürgüp için (Tosun, 1998) ve Pamukkale için (Yüksel vd., 1999) yapılmış çalışmalar gibi-, tüm bölgelerin ele alındığı mekânsal çalışmalar oldukça az sayıdadır. Bu bölümde, ilgili literatürde bu alanda dünyada ve Türkiye’de son dönemde yapılan mekânsal ekonometrik çalışmalara yer verilmektedir.

Bu çalışmalardan ilki, Athanasopoulos ve Hyndman (2006) Avustralya’nın iç turizm talebini ve bu talebin belirleyicilerini mekânsal ekonometrik yöntemlerle modellemeye çalıştıkları çalışmadır. Çalışmada, bağımlı değişken olarak turist geceleme sayısı alınırken; reel kişi başı borç, yerel seyahat ve tatil için fiyat endeksi, reel kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), Bali bombalamalarının etkisini gösteren gölge değişken, 2000 Sydney Olimpiyatlarının etkisini gösteren gölge değişken ve mevsimsel gölge değişkenler, bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Mekânsal ekonometrik analiz sonucunda önemli dünya olaylarının Avustralya’da iç turizm hareketini belirlemede önemli değişkenler olduğu sonucuna varılmıştır.

Son yıllarda yayınlanan bir diğer mekânsal turizm çalışması De la Mata ve Verduras (2011)’in çalışmasıdır. Bu çalışmada, İspanya’nın 15 bölgesi için 2001 ve 2007 yıllarında turizm kaynaklı para akımlarının belirleyicileri mekânsal ekonometrik modeller ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda biri genel, biri turiste yönelik yapıları (otel vs.) dikkate alan biri de ikinci evleri dikkate alan 3 ayrı model tahminlenmiştir. Bağımsız değişkenler olarak GSYİH, otel endüstrisinin gayri safi katma değeri, mesafe, sıcaklık, bölgedeki kıyıların km cinsinden uzunluğu, ada gölge değişkeni, göç vb. değişkenler kullanılmıştır. Söz konusu değişkenlerden GSYİH’nin, sıcaklık, kumsal ve ada değişkenlerinin bağımlı değişkenler üzerinde pozitif; mesafenin ise bağımlı değişkenler üzerinde negatif etkilerinin olduğu gözlenmiştir. Ayrıca iç turizmde İspanya’da mekânsal otokorelasyonun varlığı da tespit edilmiştir.

Marrocu ve Paci (2013) ise çalışmalarında 107 İtalyan bölgesi için turist akımlarının, mesafe, gelir, nüfus yoğunluğu, erişilebilirlik ve doğal, kültürel ve eğlence aktivitelerinin varlığı tarafından belirlendiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca nüfus yoğunluğu ve mesafenin turist akımları üzerinde negatif etkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Bu alanda literatürdeki en son çalışmalardan biri olarak ise Yang ve Fik (2014) Çin’in 342 bölgesinde 2002 – 2010 yılları arasında bölgesel turizm artışının yerelleşme ekonomileri, şehirler arası rekabet etkileri, yayılma etkileri ve otel altyapısı tarafından belirlendiğini tespit etmişlerdir.

Türkiye için yapılmış bir mekânsal çalışma olarak ise Türkcan (2014) çalışması karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada 2000 – 2010 yılları arasında iller düzeyinde (İBB3 bölgeleri) mekânsal bir analiz yapılarak, bölgelere gelen yabancı turist sayılarının belirleyicileri tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada, yerli turist sayısı,

bölgeye ulaşım imkânları ve gelen yabancı turist sayısının gecikmeli değerinin bağımlı değişken üzerinde pozitif katkıları olduğu bulguları elde edilmiştir. Ayrıca gelen yabancı turist sayısında İBB3 bölgeleri itibarıyla Türkiye’de mekânsal kümelenme eğilimi tespit edilmiştir.

Tüm bu açıklamalardan görüldüğü üzere literatürde turizm sektörüyle ilgili çeşitli mekânsal ekonometrik çalışmalar bulunmakla birlikte, neredeyse tümü farklı bağımsız değişkenler kullanmışlardır ve farklı perspektiflerden turizm hareketlerini ve turizm talebini açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu çalışmada da yabancı turist akımlarının belirleyicileri araştırılmaktadır. Bu çalışmanın literatüre katkısı ise, bildiğimiz kadarıyla, Türkiye’de iller düzeyinde gelen yabancı turist sayısının belirleyicilerini tespit etmeye yönelik yapılmış en kapsamlı mekânsal ampirik çalışma olması noktasındadır. Bu çalışma, daha önce Türkiye için yapılmış mekânsal ekonometrik bir çalışma olan Türkcan (2014) çalışmasından zaman periyodu açısından daha güncel ve uzun bir dönemi kapsıyor olması ve daha çok sayıda bağımsız değişkenin analizde kullanılmış olması (özellikle gölge değişkenlerin de modele dâhil edilmiş olması) gibi sebeplerle bazı üstünlüklere sahiptir. Türkcan (2014) çalışmasında 2000 – 2010 döneminin analiz edilmesi sebebiyle, analize tabi tutulan veri seti 891 gözlemi kapsarken; bu çalışmada zaman periyodunun 2000 – 2013 dönemini kapsamaması sebebiyle gözlem sayısı 1134’e yükselmektedir. Diğer taraftan, daha önce de belirtildiği üzere Türkcan (2014) çalışmasında bölgelerin turistik özellikleri ve kapasitelerini gösteren değişkenler modele dâhil edilmemiştir. Bu çalışma kapsamında ise, bölgelerin turistik kapasitelerini gösteren bazı gölge değişkenlerin de modele dâhil edilmesiyle daha kapsamlı bir analiz yapılmaya çalışılmaktadır.

5. Veri Seti, Değişkenler ve Ekonometrik Model

Tahminlemesi yapılan bu ekonometrik modelde bağımlı değişken, illerdeki turizm işletme belgeli tesislere sene içerisinde giriş yapan yabancı turist sayısıdır. Geri kalan tüm diğer değişkenler ise bağımsız değişkenler olmaktadır. Değişkenlerin belirlenmesinde ilgili ampirik literatürdeki çalışmalar esas alınmıştır. Bu çalışmada, Türkcan (2014) çalışmasının aksine illere gelen yerli turist sayısı analizde kullanılmamıştır. Bunun sebebi ise illere giriş yapan yerli turist sayısı ile yabancı turist sayısı arasında ele aldığımız zaman periyodunda yüksek pozitif korelasyon bulunmuş olması ve bunun sonucunda da yerli turist sayısını modele dahil etmek durumunda hatalı sonuçlar elde ediliyor olmasıdır.

Tablo 1: Ekonometrik Tahminlemede Kullanılan Değişkenler ve Açılımları

Değişken Adı	Değişkenin Açılımı
Yabtur	İllerdeki turizm işletme belgeli tesislere giriş yapan yabancı turist sayısı (bağımlı değişken)
İnka	İllerdeki havaalanlarına iniş kalkış yapan tarifersiz uçak (charter) sayısı
Yatsay	İllerdeki turizm işletme belgeli tesislerin sahip oldukları yatak sayısı
Yabtur(-1)	İllerdeki turizm işletme belgeli tesislere bir önceki sene giriş yapan yabancı turist sayısı
Dkıyı	İllerin denize kıyısının olması
Dkült	İllerin dünya kültür mirası listesinde olan en az bir kültür varlığına sahip olması
W*Yabtur	Mekânsal kümelenme eğilimi

Gelen yabancı turist sayısının modelde gecikmeli değeri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Bunun en temel sebebi, geçmiş dönemdeki yabancı turist tercihlerinin cari dönemde gelen yabancı turist sayısını etkileyip etkilemediğini, etkiliyorsa bu etkinin yönünü ve düzeyini tespit etmektir.

Ayrıca modelde Dkıyı ve Dkült isimleri ile iki gölge değişken de kullanılmaktadır. Bilindiği üzere gölge değişkenler; bağımlı değişken üzerine etkisi olduğu düşünülen nitel değişkenlerdir. Bu tür değişkenler nitel olduklarından, veri setleri 0 ve 1 rakamlarından oluşmaktadır (Ramanathan, 1998:316). Dkıyı gölge değişkeni, denize kıyısı olan illerimize 1, diğer illerimize 0 değerinin verilmesiyle oluşturulmuş bir seridir. Bu gölge değişken sayesinde yabancı turistlerin gidecekleri yere karar verirken, gideceği ilin denize kıyısının olmasının önemli bir belirleyici olup olmadığı araştırılmaktadır. Dkült gölge değişkeni ise, dünya kültür mirası listesinde yer alan en az bir kültür varlığına sahip illere 1, diğer illere ise 0 değerinin verilmesiyle oluşturulmuş bir seridir. Bu gölge değişken ise, yabancı turistlerin gidecekleri mekânı tercih ederken kültür varlıklarının gidecekleri ilde bulunmasına önem verip vermediklerini göstermektedir. Bu iki gölge değişkenin modele dâhil edilmesiyle, yabancı turistlerin Türkiye’de 3S adı verilen deniz-kıyı-güneş (sea-sand-sun) turizmini mi yoksa kültür turizmini mi ağırlıklı olarak tercih ettiklerini tespit edebilmek amaçlanmaktadır. Bu gölge değişkenlerin modele dâhil edilmesinde De la Mata ve Venduras (2011) çalışmalarından esinlenilmiştir.

Modeldeki İnka değişkeni ise, illerdeki havaalanlarına iniş kalkış yapan tarifersiz uçak sayılarını ifade etmektedir. Bu değişkenin modele dâhil edilmesinin temel sebebi,

illere ulaşım imkânları ile gelen yabancı turist sayısı arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Türkcan (2014) ile Marrocu ve Paci (2012) çalışmasında da gösterildiği üzere, bölgelere erişilebilirlik turist hareketlerinde önemli bir belirleyici olmaktadır ve söz konusu değişken, özellikle yabancı turistlerin bölgelere erişebilirliğini göstermesi açısından önem teşkil etmektedir. Bir diğer bağımsız değişken olarak Yatsay ise, turizm işletme belgeli tesislerdeki kapasiteyi göstermesi açısından modele dâhil edilmiştir. Bu değişken sayesinde, yabancı turistlerin gidecekleri ili tercih ederken turistik tesislerin kapasitesini dikkate alıp almadıkları, diğer bir deyişle, bölgedeki turist konaklama kapasitesinin gelen yabancı turist sayısı üzerinde etkili bir değişken olup olmadığı tespit edilmek istenmektedir. Bu değişkenin modele dâhil edilmesinde ise Yang ve Fik (2014) çalışması örnek alınmıştır.

Sonuç itibarıyla tahminlenen mekânsal ekonometrik model aşağıdaki gibi görünmektedir:

$$Yabtur_{it} = \beta_1 + \beta_2 \lnka_{it} + \beta_3 Yatsay_{it} + \beta_4 Yabtur(1)_{it} + \beta_5 Dkly_{it} + \beta_6 Dkült_{it} + \beta_7 WYabtur_{it} + e_{it} \quad (4)$$

Bu modelde, her bir değişkenin yanında belirtilen 'it', modelin bir panel veri modeli olduğunu ifade etmektedir. Burada i mekân boyutunu gösterirken, t zaman boyutunu ifade etmektedir. Bu çalışmada tahminlenen model, mekân boyutu 81, zaman boyutu 14 olan dengeli bir panel veri seti üzerine kuruludur. Dolayısıyla gözlem sayısının yüksekliği ve veri setinde eksik herhangi bir gözlemin bulunmaması, tahminleme sonuçlarının güvenilirliğine katkıda bulunmaktadır. W ile gösterilen ağırlık matrisi ise 81x81 boyutunda simetrik bir matristir. Matriste illerin komşuları olan illere 1 değeri verilirken, diğer illere 0 değeri verilmiştir. Komşuluk, vezir yöntemi esas alınarak belirlenmiştir. Tüm bunların yanısıra tahminlenen model logaritmik bir modeldir. Aşağıdaki tabloda söz konusu modelin tahminleme sonuçlarına yer verilmektedir. Yapılan mekânsal tahminlemeler sonucunda, en uygun modelin mekânsal rassal etkiler ile mekânsal gecikmeli bağımlı değişken modeli olduğu tespit edilmiştir. Uygun modele karar verirken log-olabilirlik (log-likelihood) değerleri ve Hausman istatistiği sonuçları karşılaştırılmıştır. Ayrıca tahminleme sonucu elde edilen R-kare değeri de modelin doğru tanımlandığına işaret edecek kadar yüksek bir değerdir.

Tablo 2: Mekânsal Gecikmeli Bağımlı Değişken Modeli ve Mekânsal Rassel Etkiler

Bağımlı Değişken = Yabtur			
R-kare = 0.9372			
Değişken	Katsayı	As. t İst.	z-olasılık
Sabit Terim	-0.113567	-1.527601	0.126612
İnka	0.026078**	2.002016	0.045283
Yatsay	0.332519***	12.328405	0.000000
Yabtur(-1)	0.694241***	34.006421	0.000000
Dkıy	-0.028874	-0.928978	0.352901
Dkült	0.144734***	3.499869	0.000465
W*Yabtur	0.064987***	3.662935	0.000249

Kaynak: Tahminleme sonuçları MATBLAB 7.1 programı kullanılarak yazar tarafından elde edilmiştir.

Not: ***: %1 anlamlılık düzeyi; **: %5 anlamlılık düzeyi; *: %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tahminleme sonuçları, Türkiye’de illere yabancı turist girişini etkileyen faktörler olarak ildeki hava limanına iniş kalkış yapan tarifersiz uçak sayısı, ildeki turizm işletme belgeli tesislerdeki yatak sayısı, illere giriş yapan yabancı turist sayısının bir senelik gecikmeli değeri, illerin dünya kültür mirası listesinde yer alan bir kültür mirasına sahip olması ve mekânsal kümelenmeden etkilendiğini göstermektedir.

Elde edilen bulgulardan bölgenin denize kıyısı olmasının yabancı turist akışını etkilememesi sonucu, De la Mata ve Verduras (2011) çalışmasının bulgularından farklılık göstermektedir. Diğer taraftan kültürel varlıkların bölgede bulunmasının yabancı turist gelişini pozitif etkilemesine dair bulgu, Marrocu ve Paci (2013) çalışmasının bulguları ile örtüşmektedir. Bir diğer önemli sonuç olarak, turizm işletme belgeli tesislerdeki yatak sayılarının bağımlı değişken üzerindeki pozitif etkisi, Yang ve Fik (2014) çalışmasının sonuçlarıyla aynı eksendedir. Havayolu ulaşım imkânlarının pozitif etkisi de Türkcan (2014) çalışmasının bulguları ile paralellik sergilemektedir. Son olarak, Türkiye’de yabancı turist gelişi açısından gözlenen mekânsal kümelenme eğilimi de Türkcan (2014) çalışmasının bulgularıyla örtüşmektedir.

Bu bulguları daha ayrıntılı değerlendirecek olursak, öncelikle, bölgelere iniş-kalkış yapan tarifersiz uçak sayısının bölgelere gelen yabancı turist sayısını olumlu etkilediği

görülmektedir. Bu sonuç, bölgeye yönelik ulaşım olanaklarının gelişmişliği ile yabancı turist gelişi arasındaki pozitif ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Bir diğer bağımsız değişken olarak, turizm işletme belgeli turistik tesislerdeki yatak sayısı ile bölgelere giriş yapan yabancı turistler arasında ise yine pozitif ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, turistik tesislerin turist ağırlama kapasitelerinin, yabancı turist gelişinde önemli bir belirleyici etken olduğunu göstermektedir. Tüm bunların yanı sıra, bölgelere giriş yapan yabancı turist sayısının bir senelik gecikmeli değerinin cari dönemde bölgelere giriş yapan yabancı turist sayısı üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmektedir. Bu durum, geçmiş dönemde bölgeye giriş yapan turistlerin, aldıkları hizmetlerden memnun kalarak yeniden bölgeye gelmeyi tercih ettikleri şeklinde yorumlanabileceği gibi, yine bu turistlerin ülkelerine döndüklerinde yakınlarına söz konusu bölgeye gitmelerini tavsiye etmelerinden ötürü cari dönemde yabancı turist sayısının artış göstermesi olarak da yorumlanabilir.

Daha önce de belirtildiği üzere, bu çalışmada tahminlenen model kapsamında, bölgelerin Dünya Kültür Mirası listesinde yer alan kültür varlıklarından birine sahip olması ve bölgelerin denize kıyısının olması şeklinde iki gölge değişken de kullanılmıştır. Bunlardan Kültür Mirası gölge değişkeninin bağımlı değişken üzerinde pozitif etkisinin olduğu gözlenmiştir. Bu bulgu, yabancı turistlerin gidecekleri bölge tercihlerinde önemli kültürel varlıkların varlığının kayda değer bir faktör olduğunu gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan, bölgelerin denize kıyısı olmasının yabancı turistlerin gidecekleri bölge seçimlerinde anlamlı bir etkisi olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Bu durum, Türkiye’de turizm aktivitelerinin çeşitlendirilerek 3S (deniz, kum, güneş) turizminin ağırlığının azaltılması yönündeki turizm politikalarının etkili olduğu şeklinde yorumlanabileceği gibi, denize kıyısı olan tüm illerin plaj turizmine açık olmamasının da böyle bir bulguyu beraberinde getirdiği de söylenebilir.

Tüm bunların yanı sıra, yapılan tahminleme sonucunda, yabancı turist gelişinde mekânsal kümelenme eğilimi göze çarpmaktadır. Bu ise yabancı turistlere yönelik turistik aktivitelerin mekânsal kümelenme eğiliminde olduğunu işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, komşu bölgelerin yabancı turist çekme potansiyeli açısından benzerlik sergilediği görülmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de iller (İBB3 bölgeleri) itibarıyla yabancı turist gelişini etkileyen faktörler mekânsal panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu doğrultuda, 2000 – 2013 dönemini kapsayan, dolayısıyla zaman boyutu 14, mekân boyutu ise 81 olan dengeli bir panel veri seti kullanılmıştır. Uygulanan mekânsal yöntemler doğrultusunda ise, daha önce de belirtildiği üzere, bölgenin denize kıyısı olmasını belirten gölge değişken haricindeki tüm diğer değişkenlerin bölgeye giriş yapan yabancı turist sayısını belirlemede istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkiye

sahip oldukları bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca Türkiye’de İBB3 bölgelerine gelen yabancı turist sayısında mekânsal kümelenme eğilimi de bulgular arasında yer almaktadır.

Tüm bu bulgular, yabancı turist çekmeye yönelik bölgesel politikalar açısından önemli noktalara işaret etmektedir. Daha fazla yabancı turist çekmek isteyen bölgelerin, havayoluyla ulaşım altyapılarını geliştirmeleri ve turistik tesislerinin kapasitelerini arttırmaları gerekmektedir. Ayrıca Türkiye’de henüz Dünya Kültür Mirası listesine girmemiş önemli tarihi varlıklar mevcuttur (Sümela Manastırı, Ani Tarihi Kenti vb.). Bu doğrultuda, bölgelerin kendi öz varlıklarının tanıtımı konusunda daha aktif olmaları gerekmektedir. Bölgelerin sahip oldukları doğal ve kültürel varlıkların dünya çapında bilinirliğinin artması, şüphesiz bölgelere gelen yabancı turist sayısını da arttıracaktır.

Türkiye, yüksek rakamlarda turist çekmeyi başarmakla birlikte, geri kalmış bölgelerin kalkınmalarını teşvikte, bu turizm potansiyelini kullanmakta yeterince başarılı olamamaktadır. Batı’da yer alan kıyı bölgeler, Türkiye’de turizm hareketlerinin hızlandığı 1980lerin başında dahi zaten ülkenin gelişmiş bölgeleri konumundaydı. Bugün hala doğu ve batı bölgeleri arasındaki kalkınmışlık farkı varlığını sürdürmektedir ve turizmin bu farklılığı azaltmak üzere etkin bir kalkınma aracı olarak henüz kullanılmadığı görülmektedir (Tosun vd., 2003: 157). Şüphesiz bu kalkınmışlık farkının süregelmesinde ülkenin doğu bölgelerinde senelerdir devam eden güvenlik sorununun etkisi de büyüktür. Geri kalmış Doğu ve Güneydoğu bölgelerimize de turist çekebilmek için öncelikle bu bölgelerin güvenli ve istikrarlı bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir (Tosun vd., 2003: 158; Göymen, 2000: 1042).

Ayrıca yabancı turist akımında tespit edilen mekânsal kümelenme eğilimi, kümelerin rekabetçi avantajlar yaratarak ulusal ekonomiye katkıda bulunmaları yönündeki iktisadi olgu nedeniyle önemli bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan oluşan kümelerin genellikle ülkenin Batı ve Güney bölgelerinde yer alması sebebiyle, Anadolu’nun diğer bölgelerinde de turizme yönelik kümelenmeler yaratılması gerekliliği açıktır. Aşağıdaki şekilde en çok yabancı turist çeken iller işaretlenmiştir. Haritada en büyük halkalar 2013 yılı itibariyle en çok yabancı turist alan ilk 5 ili (Antalya, İstanbul, Muğla, Aydın ve İzmir); orta büyüklükteki halkalar performansı en yüksek ilk 5 ili takiben en çok yabancı turist çeken ikinci 5 ili (Nevşehir, Denizli, Ankara, Bursa ve Çanakkale); ve son olarak da en küçük halkalar en çok yabancı turist çeken üçüncü 5 ili (Konya, Balıkesir, Gaziantep, Kocaeli ve Trabzon) göstermektedir. Daha önce bahsi geçen, ülkenin batı bölgelerindeki turizm yoğunlaşması bu haritadan da açıkça görülebilmektedir. Diğer taraftan haritada, Konya, Ankara ve Nevşehir civarındaki yoğunlaşma ile Trabzon ve Gaziantep’teki yoğunlaşma, yabancı turistlerin bölge tercihlerinde doğal, kültürel ve tarihi varlıkları ziyaret etme tercihlerini de gözler önüne sermektedir.

Şekil 1: Türkiye’de En Fazla Yabancı Turist Çeken İller

Not: Harita yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kaynaklar

- Anselin, L. (1988), *Spatial Econometrics: Methods and Models*, Dordrecht: Kluwer.
- Athanasopoulos, G. ve Hyndman, R. J. (2006), "Modelling and Forecasting Australian Domestic Tourism", Monash University Department of Econometrics and Business Statistics, Working Paper 19/06.
- De la Mata, T. ve Llano-Verduras, C. (2011), "Spatial Pattern and Domestic Tourism: An Econometric Analysis Using Inter-Regional Monetary Flows by Type of Journey", *Papers in Regional Science*, 91(2), 437 – 470.
- Elhorst, J.P. (2003), "Specification and Estimation of Spatial Panel Data Models". *International Regional Science Review*. 26(3), 244 – 268.
- Elhorst, J.P. (2010), "Spatial Panel Data Models". *Handbook of Applied Spatial Analysis: Software Tools, Methods and Applications*. M.M. Fischer ve A. Getis (Editörler). Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Erkuş-Öztürk, H. ve Eraydın, A. (2011), "Factors of Global Connectivity in Antalya's Tourism" *Annals of Tourism Research*. 38 (4). Ss. 1300 – 1321.
- Erkuş – Öztürk, H. (2010), "The Significance of Networking and Company Size in the Level of Creativeness of Tourism Companies: Antalya Case", *European Planning Studies*, 18(8), 1247 – 1266.
- Göymen, K. (2000), "Tourism and Governance in Turkey", *Annals of Tourism Research*, 27(4), 1025 – 1048.
- Gülcan, Y., Kuştepelı, Y. ve Akgüngör, S. (2009), "Public Policies and Development of the Tourism Industry in the Aegean Region", *European Planning Studies*, 17(10), 1509 – 1523.
- Hsiao, C. (2007), "Panel Data Analysis – Advantages and Challenges", *Test*, 16(1), 1 – 22.
- Holden, A. (2006), *Tourism Studies and the Social Sciences*, Routledge, Londra ve Newyork.
- Jafari, J. (1977), "Editor's Page", *Annals of Tourism Research*, 1(1).
- Kitson, M., Martin, R. ve Tyler, P. (2004), "Regional Competitiveness: An Elusive yet Key Concept?", *Regional Studies*, 38(9), 991 – 999.
- LeSage J.P. ve Pace, R.K. (2010), "Spatial Econometric Models", *Handbook of Applied Spatial Analysis: Software Tools, Methods and Applications*, M.M. Fischer ve A. Getis (Editörler). Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Marrocu, E. ve Paci, R. (2013), Different Tourists to Different Destinations: Evidence from Spatial Interaction Models, *Tourism Management*, 39, 71-83.

- Pearce, D. G. (1995), *Tourism Today: A Geographical Analysis*, 2. Basım, Longman, Harlow.
- Porter, R. ve Tarrant, M. A. (2001), *A Case Study of Environmental Justice and Federal Tourism Sites in Southern Appalachia: A GIS Application*, *Journal of Travel Research*, 40, 27 – 40.
- Ramanathan, R. (1998), *Introductory Econometrics with Applications*, The Dryden Press, 4. Basım, New York.
- Tatoğlu, F.Y. (2013), *Panel Veri Ekonometrisi – Stata Uygulamalı*, Beta Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Tosun, C., Timothy, D.J. ve Öztürk, Y. (2003), “Tourism Growth, National Development and Regional Inequality in Turkey”, *Journal of Sustainable Tourism*, 11(2-3), 133 – 161.
- Tosun, C. (1998), “Roots of Unsustainable Tourism Development at the Local Level: The Case of Urgan in Turkey”, *Tourism Management*, 19(6), 595 – 610.
- Türkcan, B. (2014), “The Determinants of Tourist Arrivals at NUTSIII Level in Turkey”, *International Conference on Economic and Social Studies 2014*, Saray Bosna. Bosna – Hersek. <http://eprints.ibu.edu.ba/2495/> (Eriřim: 12.12.2014).
- WTTC(a). (2013), “Travel and Tourism Impact 2013 – Turkey”, <http://www.wttc.org>, (Eriřim: 28.09.2013).
- WTTC(b). (2013), “Travel and Tourism Impact 2013 – World”, <http://www.wttc.org>, (Eriřim: 19.09.2013).
- WTTC(c). (2014), “Travel and Tourism Impact 2014 – World”, <http://www.wttc.org>, (Eriřim: 26.08.2014).
- WTTC(d). (2014), “Travel and Tourism Impact 2014 – World”, <http://www.wttc.org>, (Eriřim: 03.12.2014).
- Yang, Y. ve Fik, T. (2014), “Spatial Effects in Regional Tourism Growth”, *Annals of Tourism Research*, 46, 144 – 162.
- Yüksel, F., Bramwell, B. ve Yüksel, A. (1999), “Stakeholder Interviews and Tourism Planning at Pamukkale, Turkey”, *Tourism Management*, 20, 351 – 360.
- <http://www.planlama.org>, (Eriřim: 12.12.2014).